

त्रयोदशः पाठः

अमृतं संस्कृतम्

इकारान्तस्त्रीलिङ्गः

विश्वस्य सर्वासु भाषासु संस्कृतभाषा प्राचीनतमा भाषास्ति। भाषेयं बहूनां भाषाणां जननी मता। अस्यामेव भाषायां ज्ञानविज्ञानयोः निधिः सुरक्षितोऽस्ति। यथोक्तम्- 'भारतस्य प्रतिष्ठे द्वे संस्कृतं संस्कृतिस्तथा'।

अस्याः भाषायाः वैज्ञानिकतां विचार्य एव सङ्गणकविशेषज्ञाः कथयन्ति यत् संस्कृतमेव सङ्गणकस्य कृते सर्वोत्तमा भाषा विद्यते। अस्याः वाङ्मयं वेदैः, पुराणैः, नीतिशास्त्रैः चिकित्साशास्त्रादिभिश्च समृद्धमस्ति। कालिदाससदृशानां विश्वकवीनां काव्यसौन्दर्यम् अनुपमम्। चाणक्यरचितम् अर्थशास्त्रं जगति प्रसिद्धमस्ति। गणितशास्त्रे शून्यस्य प्रतिपादनं सर्वप्रथमं भास्कराचार्यः सिद्धान्तशिरोमणौ अकरोत्। चिकित्साशास्त्रे चरकसुश्रुतयोः योगदानं विश्वप्रसिद्धम्। संस्कृते यानि अन्यानि शास्त्राणि विद्यन्ते तेषु खगोलविज्ञानं, वास्तुशास्त्रं, रसायनशास्त्रं, ज्योतिषशास्त्रं, विमानशास्त्रं च उल्लेखनीयम्।

संस्कृतस्य इदं वैशिष्ट्यं वर्तते यत् अस्याः वाङ्मये विद्यमानाः सूक्तयः अभ्युदयाय प्रेरयन्ति। वरिष्ठान् कनिष्ठान् च प्रति अस्माभिः कथं व्यवहर्तव्यम् इत्यस्य व्यावहारिकं ज्ञानं संस्कृतमेव ददाति। भारतसर्वकारस्य विभिन्नेषु विभागेषु संस्कृतस्य सूक्तयः ध्येयवाक्यरूपेण स्वीकृताः सन्ति। भारतसर्वकारस्य राजचिह्ने प्रयुक्तां सूक्तिं 'सत्यमेव जयते' सर्वे जानन्ति। एवमेव राष्ट्रियशैक्षिकानुसन्धानप्रशिक्षणपरिषदः ध्येयवाक्यं 'विद्ययाऽमृतमश्नुते' वर्तते।

केचन कथयन्ति यत् संस्कृतभाषायां केवलं धार्मिकं साहित्यम् वर्तते- एषा धारणा समीचीना नास्ति। संस्कृतग्रन्थेषु मानवजीवनाय विविधाः विषयाः समाविष्टाः सन्ति। महापुरुषाणां मतिः, उत्तमजनानां धृतिः सामान्यजनानां जीवनपद्धतिः च वर्णिताः सन्ति। अतः अस्माभिः संस्कृतम् अवश्यमेव पठनीयं येन मनुष्यस्य समाजस्य च परिष्कारः भवेत्। उक्तञ्च-

अमृतं संस्कृतं मित्र !

सरसं सरलं वचः ।

एकतामूलकं राष्ट्रे

ज्ञानविज्ञानपोषकम् ॥

भाषेयम् (भाषा + इयम्)	-	यह भाषा
मता	-	मानी गई है
निधिः	-	खजाना
विचार्य	-	विचार कर
सङ्गणकविशेषज्ञः	-	कम्प्यूटर के विशेषज्ञ
वाङ्मयम्	-	साहित्य
अनुपमम्	-	अतुलनीय
जगति	-	संसार में
खगोलविज्ञानम्	-	अन्तरिक्षविज्ञान
रसायनशास्त्रम्	-	केमिस्ट्री
वरिष्ठान्	-	अपने से बड़ों को

कनिष्ठान्	-	अपने से छोटों को
कथं व्यवहर्तव्यम्	-	किस प्रकार व्यवहार करना चाहिए
ध्येयवाक्यरूपेण	-	ध्यान रखने योग्य (महत्त्वपूर्ण) वाक्य के रूप में
धृतिः	-	धैर्य
एकतामूलकम्	-	एकता का मूल

अभ्यासः

1. उच्चारणं कुरुत-

बह्वीनाम्	सङ्गणकस्य
चिकित्साशास्त्रम्	वैशिष्ट्यम्
भूगोलशास्त्रम्	वाङ्मये
विद्यमानाः	अर्थशास्त्रम्

2. प्रश्नानाम् एकपदेन उत्तराणि लिखत-

- (क) का भाषा प्राचीनतमा ?
 (ख) भारतीयसंस्कृतेः रक्षणं केन सम्भवति ?
 (ग) चाणक्येन रचितं शास्त्रं किम् ?
 (घ) कस्याः भाषायाः काव्यसौन्दर्यम् अनुपमम्?
 (ङ) शून्यस्य प्रतिपादनं कः अकरोत्?

3. प्रश्नानाम् उत्तराणि एकवाक्येन लिखत-

- (क) भारतसर्वकारस्य राजचिह्ने किं लिखितम् अस्ति ?
 (ख) संस्कृतस्य वाङ्मयं कैः समृद्धमस्ति ?

(ग) संस्कृतस्य सूक्तयः केन रूपेण स्वीकृताः सन्ति?

(घ) अस्माभिः संस्कृतं किमर्थं पठनीयम् ?

4. इकारान्त-स्त्रीलिङ्गशब्दरूपम् अधिकृत्य रिक्तस्थानानि पूरयत-

गति (प्रथमा)	गतिः	गती	गतयः
मति (प्रथमा)	.....	.....	मतयः
बुद्धि (द्वितीया)	बुद्धिम्	बुद्धी	बुद्धीः
प्रीति (द्वितीया)	.....	प्रीती	.....
नीति (तृतीया)	नीत्या	नीतिभ्याम्	नीतिभिः
शान्ति (तृतीया)	.....	.....	शान्तिभिः
मति (चतुर्थी)	मत्यै/मतये	मतिभ्याम्	मतिभ्यः
प्रकृति (चतुर्थी)	...../.....	प्रकृतिभ्याम्	.....
कीर्ति (पञ्चमी)	कीर्त्याः/कीर्तेः	कीर्तिभ्याम्	कीर्तिभ्यः
गीति (पञ्चमी)	...../.....	गीतिभ्याम्	.....
सूक्ति (षष्ठी)	सूक्तेः/सूक्त्याः	सूक्त्योः	सूक्तीनाम्
कृति (षष्ठी)	...../.....	.....	कृतीनाम्
धृति (सप्तमी)	धृतौ/धृत्याम्	धृत्योः	धृतिषु
भीति (सप्तमी)	भीतौ/.....	.....	.....
मति (सम्बोधन)	हे मते!	हे मती!	हे मतयः!

5. रेखाङ्कितानि पदानि अधिकृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत-

- (क) संस्कृते ज्ञानविज्ञानयोः निधिः सुरक्षितोऽस्ति।
 (ख) संस्कृतमेव सङ्गणकस्य कृते सर्वोत्तमा भाषा।
 (ग) शल्यक्रियायाः वर्णनं संस्कृतसाहित्ये अस्ति।
 (घ) वरिष्ठान् प्रति अस्माभिः प्रियं व्यवहर्तव्यम्।

6. उदाहरणानुसारं पदानां विभक्तिं वचनञ्च लिखत-

पदानि	विभक्तिः	वचनम्
यथा-संस्कृतेः	षष्ठी	एकवचनम्
गतिः	.....	.....
नीतिम्	.....	.....
सूक्तयः	.....	.....
शान्त्या	.....	.....
प्रीत्यै	.....	.....
मतिषु	.....	.....

7. यथायोग्यं संयोज्य लिखत-

क

दूरदर्शनस्य आदर्शवाक्यम्
 चाणक्येन
 जीवनबीमानिगमस्य आदर्शवाक्यम्
 शून्यस्य आविष्कर्ता
 वायुसेनायाः आदर्शवाक्यम्

ख

नभः स्पृशं दीप्तम्।
 योगक्षेमं वहाम्यहम्।
 भास्कराचार्यः।
 सत्यं शिवं सुन्दरम्।
 अर्थशास्त्रं रचितम्।

ध्यातव्यम्-

- ❁ अस्मिन् पाठे संस्कृति-स्मृति-नीति-सूक्ति-परिस्थिति-पद्धति-दृष्टि-धृति-शान्ति-प्रीति-इत्यादयः शब्दाः प्रयुक्ताः सन्ति। एते शब्दाः गति-मति-शब्दवत् स्त्रीलिङ्गे प्रयुक्ताः भवन्ति।
- ❁ एतेषां शब्दानां चतुर्थी-पञ्चमी-षष्ठी-सप्तमी-विभक्तिनामेकवचने द्वे द्वे रूपे भवतः। यथा-गत्यै-गतये, गत्याः-गतेः, गत्याम्-गतौ।
- ❁ गणितशास्त्रम् - Mathematics; Comprises Arithmetic, Algebra and Geometry
- चिकित्साशास्त्रम् - Medical Science (Administering remedies or medicine)
- वास्तुशास्त्रम् - Architecture
- रसायनशास्त्रम् - Chemistry
- ज्योतिषशास्त्रम् - Astronomy
- विमानशास्त्रम् - Aeronautics

